

méretei, szerkezete egyelőre ismeretlenek. A jelenlegi szolgáltatók sikere attól függ majd, hogy az új környezetbe mennyire tudnak beilleszkedni. Ehhez azonban a tudományos közösség támogatása is szükséges. Másrészt a BL mint nyilvános szolgáltató intézmény is keresi a bevételi lehetőségeket. A kutatói közösség igényei és egy jól célzott szolgáltatási kínálat között egyensúlyozva a BL csak úgy tudja teljesíteni feladatát, ha három lábon áll: van egy nagy (világméretű) piaca, egy

gazdag gyűjteménye, és a felhasználókhöz, a kutatókhoz igazodó szemlélete. Jól képzett vezetők és munkatársak biztosítják a cikkületet felváltó információs szolgáltatások jövőjét.

/BROWN, David: Is this the end of the „article economy”? A strategic review of document delivery. = *Interlending & Document Supply*, 31. köt. 4. sz. 2003. p. 253–263./

(Jáki Éva)

Folyóirat-használat elemzése amerikai egyetemi oktatók körében

A szerzők az *elmúlt 25 évben* több használatelemzést folytattak már az amerikai egyetemi oktatók és kutatók információs igényeinek feltárása végett: az első átfogó országos kutatást a természettudósok körében 1977-ben végezték (*D. W. King et al.: Scientific journals in the United States: their production, use and economics*. 1981.). A későbbiekben évente – nem egyetemi körben – megismételték a vizsgálatokat, majd 1993-ban újra az egyetemi oktatók igényeinek vizsgálata került napirendre. Az 1977 és 1998 között végzett felméréseket 2000-ben újabb monográfia foglalta össze (*C. Tenopir – D. W. King: Towards electronic journals: realities for scientist, librarians and publishers*). 2000-től a vizsgálódások fokozott figyelmet szentelnek az elektronikus folyóiratok létének és terjedésének.

Jelen tanulmány egy *három egyetemre* kiterjedő vizsgálatról ad számot. Ezen belül a természettudományos oktatók körében rendelkezésre álló negyedszázados trendek hosszirányú összevetést is lehetővé tettek. Három eltérő profilú és nagyságú egyetemről van szó. A *University of Tennessee (UT)* nagynak számít a maga 26 ezer diákjával, ráadásul szoros kapcsolatot ápol az Oak Ridge National Laboratories kutatóközponttal. Könyvtára 2000-ben, a felmérés idején állt át az elektronikus folyóiratokkal való gazdagabb ellátásra.

A kisebb *Drexel University (DU)* – 10 ezer hallgató, 500 oktató) 2002-ben áttért a folyóirat-beszerzés elektronikus változatára. E két egyetem egy központi könyvtáron alapuló centralizált rendszert működtet. A *University of Pittsburgh (UP)* – 33 ezer hallgató) viszont öt campusával és központi könyvtárát kiegészítő 19 széles profilú szakkönyvtárával

a decentralizált modellt képviseli. Itt minden karra – kivéve a jogi és orvostudományit – kiterjedt a felmérés.

Együttvéve tehát több tudományterület és többféle könyvtári modell jelenik meg a felméréssorozat hátterében, bár kétségkívül a természettudományok képzése és kutatása mindhárom helyen jelentős. Egyes frissebb használat- és igénykutatások alapján feltételezhető, hogy a természettudósok az elektronikus változatot inkább preferálják, mint a társadalom- és humán tudományok képviselői. Érdekes megállapítani, hogy a kutatók a nem kifejezetten magfolyóiratok körében elfogadják az elektronikus változatot, ám saját *szűkebb érdeklődési körük vezető folyóiratai* esetében ragaszkodnak *mindkét* (elektronikus és papír-) hordozóhoz.

A három egyetemen 2000–2003 között 527 oktatótól érkezett be kitöltött kérdőív (a válaszadási mutató: 18–50% között mozgott), s lényegében minden tudományterület szerepel.

A *folyóirat-használat mértékének* számszerűsítését olyan kérdés célozta, hogy hány cikket olvasott az illető az elmúlt 30 nap alatt (folyóiratban, weboldalon, különlenyomat stb. formájában, az olvasás pedig a valódi cikk szövegének tanulmányozását – esetleg újraolvasását – jelenti, tehát nem csupán a tartalmi kivonat átfutását). Érdekes megállapítás, hogy az olvasás 22%-ban már *korábban ismert cikk újraolvasását* eredményezte. A 30 napos olvasási teljesítmény éves szintű becslése a következő eredményt hozta: a három egyetemen átlagban egy év alatt 206 *tanulmányt olvas egy oktató* (UT – 186, DU – 197, UP – 215), ezen belül a *természettudósok teljesítménye több, 216*

cikk, míg a többi átlaga 175 (e különbség mindhárom helyen egyezően megmutatkozik: UT – 201/186, DU – 214/140, UP 226/185).

A következő vizsgált kérdés: **Honnan származnak az olvasott cikkek?** Hazai szemmel különösen szembetűnő, hogy a *személyes előfizetésű* (personal subscription) folyóiratok részesedése a három egyetemen 44–46, illetve 33%, s e körben mintegy kilenc tizeddel a *papírváltozat* dominál). Csaknem *ugyanekkora súllyal* (34 – 42 – 48%) szerepel a *könyvtári állományba* tartozó folyóirat-anyag, viszont itt a különböző egyetemek eltérő képet mutatnak a hordozó tekintetében (elektronikus változat UT – 22%, DU – 83%, UP – 75%). A *fennmaradó mintegy egyötödnyi* cikkanyag forrása különlenyomat, kollégák példányai, szabad hozzáférésű hálózati folyóirat stb. Látszik, hogy a DU és a UP máris erőteljes lépést tett az *elektronikus folyóirat-ellátás felé*, míg a UT mostanában alakítja át gyarapítását.

Nagyon fontos az elektronikus változat terjedése szempontjából, hogy az oktatók jogosítványt kapnak akár arra is, hogy *otthoni gépükről* érhessek el a könyvtár által előfizetett címeket. Ez önmagában – becslés szerint – cikkenként 15 perc megtakarítást jelent számukra, vagyis éves szinten 20 órát. A személyes előfizetések mögött többnyire a lapot kiadó tudományos társasághoz fűződő tagság húzódik meg, s e lapok tanulmányozása elsősorban az új fejlemények szemmel kísérését célozza. A természettudományok képviselői inkább folyamodnak a könyvtári állomány használatához, mint más területek oktatói. A három egyetem összevont számai szerint a *papírváltozatú cikkek aránya* 59%, de ezen belül a természettudósok köre 55%-ot, míg a többiek 73%-ot jelentenek. Másként fogalmazva: a *természettudósok már csaknem fele részét elektronikus formában* használják a szakközleményeket (45%), míg a többieknél ez az arány csak negyedrésnyi (27%).

Milyen forrásból származnak az elolvasásra kiválasztott cikkek? Leggyakrabban (49%) a *friss számok átlapozása* során döntenek. Az *online irodalomkutatás* egynegyed (24%) arányt képvisel, a három egyetem közül a UP vezet 27%-kal, a többieknél egyötödnyi ennek súlya. *Másoktól hallott róla*: ez jelenik kb. minden nyolcadik (13%) választás mögött, és kis híján ennyi (11,5%) a *szakirodalmi hivatkozás* részaránya (egyéb források: 3%).

A folyóirat-ellátás régóta tanulmányozott kérdése **az olvasott cikkek kora**. Mindhárom egyetemen a döntő arány az *egy éven belüli megjelenés* (UT – 72%, a másik két egyetemen 62%). Kettő-öt éve jelent meg az olvasott cikkek további negyede (DU – 26, UP – 22%), illetve csaknem ötöde (UT – 18%). Az utóbbi öt év publikációs kínálata tehát az olvasott cikkek 85-90%-át éri el. 6–10 közöttiek aránya 5–7%, ennél régebbi: 4–8%. Az *egy éven belül* megjelent és olvasott cikkek forrása 56%-ban *saját előfizetésű folyóirat*, míg a 2–5 évesekénél már 53%-kal a *könyvtári állomány* szerepel (ennél idősebbeknél pedig a könyvtár 73%-ot képvisel).

Az 1977 óta végzett felmérések alapján megállapítható, hogy az egyetemeken oktató és kutató természettudósok tudományos cikk-olvasása emelkedő tendenciát mutat. Az akkori vizsgálat 2350 kérdőív alapján mért átlagteljesítménye 150 *cikk/év* volt. Az 1984-es felmérésben már átlag 172, az 1993-ban pedig 188 *cikk/év* mutató szerepel. A nem egyetemeken tevékenykedő természettudósok körében hasonló kép állapítható meg. A rendelkezésre álló adatok nem elégségesek annak tisztázásához, pontosan mi áll e növekedés mögött (például még az is lehet, hogy egy cikk olvasására átlagban kevesebb időt fordítanak).

Az olvasmányok forrásai körében egyértelműen növekedett a könyvtári állomány szerepe (a fentiekben említett vizsgálatok keretében 25–43, majd csaknem 50%). Vagyis a teljes olvasott cikkmennyiség növekedése lényegében a *könyvtári állomány intenzívebb kiaknázásán* alapul: 66 cikkel többet olvastak 2000 után, mint 1977-ben, s ezen belül 64-gyel többet könyvtári állományból. Ez egyben a választék növekedését is maga után vonta, hisz 1977-ben átlag 13 *folyóiratból merítettek olvasmányt*, s *negyedszázaddal később ennek duplájából*. Miért használják manapság jobban, mint korábban, a könyvtári állományt? Részben annak köszönhetően, hogy kissé csökkent a saját előfizetés (átlagban 4,2 folyóirat helyett 3,5), de feltétlenül a növekvő *online irodalomkeresés* is egyre komolyabb szerephez jut. 1977-ben egy természettudósra átlag csak három cikk választása kötődött ehhez a módszerhez, míg 2000 után már 50-é. De megjelenik már okként a mind jelentősebb elektronikus folyóirat-választék is: például a DU korábban papírhordozón kétezer folyóiratot fizetett elő, ma viszont 10 ezer cím érhető el elektronikus változatban.

Mennyi ideig olvassák a természettudósok az átlagosan évi 216 tanulmányt? Cikkenként jó félórát (35 percet) szánnak erre, ami éves szinten 127 órát ér el (a könyvtári állományból olvasottakra szánt idő valamivel hosszabb, kis híján 40 perc átlagban), ami jelzi az így szerzett információk értékét is.

A folyóiratok közleményeinek tanulmányozásával a következő célokat kívánják támogatni: kutatás (az olvasmányok 35%-a), oktatás (19%). Megkérték arra is a válaszolókat, hogy 1–7-es skálával fejezzék ki, *mennyire sikerült* céljaikat elérni a cikkek olvasásával. A kapott értékelések átlaga: 5,1 (ezen belül a könyvtári állományból olvasottak értékelése 5,5, míg a más forrásból származóké 4,7). Arra a kérdésre, *miként hatott* az elérendő célok megvalósítására az olvasott cikkanyag, 39% válaszolta,

hogy új megközelítést vagy új gondolatokat sugallt, továbbá segített a kutatást vagy oktatást jobban fókuszálni (31%), újabb szerzők vagy adatok megismerését eredményezte (22%), végül korábbi feltételezések igazolását segíti elő (19%). Külön megnézték a különböző díjakkal vagy kitüntetésekkel rendelkezők szakirodalmi olvasását, s azt találták, hogy ők még több cikket fogyasztanak (körükben az átlag éves mennyiség 288 írás, a többiekénél pedig 203).

/KING, Donald W.–TENOPIR, Carol–MONTGOMERY, Carol Hansen–AERNI, Sarah E.: *Pattern of journal use by faculty at three diverse university*. = D-Lib Magazine, 9. köt. 10. sz. 2003. p. 1–12. <http://www.dlib.org/dlib/october03/king/10king.html>

(Sonnevend Péter)

A The European Library projekt sikeres lezárása

2004. január 31-én sikeresen lezárult a *The European Library* (TEL) projekt, amelynek célja egy virtuális európai nemzeti könyvtár kivitelezhetőségének megvizsgálása, vagyis az európai nemzeti könyvtárak állományaihoz és katalógusaihoz való egységes hozzáférés előkészítése volt.

A projektet az Európai Bizottság az Information Society Technologies (IST) program keretében támogatta, s Németország, Finnország, Nagy-Britannia, Olaszország, Hollandia, Portugália, Svájc és Szlovénia nemzeti könyvtárai, valamint az olasz központi katalógizálási ügynökség (ICCU) és a CENL (Conference of European National Librarians) vettek részt benne.

A kitűzött cél elérése érdekében négy munkaterületet jelöltek ki: az elektronikus publikációkkal kapcsolatos problémák megoldása a kiadók bevonásával; üzleti terv és működési modell kialakítása, tekintettel a potenciális használókra és további partnerekre; metaadatmodell kidolgozása a TEL számára; az adatátvitel módszerének (Z39.50 vagy http/XML) kiválasztása.

A TEL gondolata az európai nemzeti könyvtárak már működő, *Gabriel* elnevezésű webszolgáltatásából nőtt ki, amely számos információt tartalmaz a könyvtárakról, de a katalógusokban való közös keresést még nem teszi lehetővé.

A TEL működési modellje

A TEL két összetevőből áll:

1. Standardizált információk valamennyi európai nemzeti könyvtárról, valamint keresési lehetőség a nemzeti könyvtárak minden weboldalán.
2. A részt vevő nemzeti könyvtárak katalógusaiiban integrált keresés, a keresési eredmények megjelenítése, a kapcsolatok feltüntetésével a helyileg kínált szolgáltatásokhoz.

A keresés és megjelenítés ingyenes, az ugrópontokkal kapcsolt szolgáltatások térítések is lehetnek. A nemzeti könyvtárakról szóló információszolgáltatást (miként eddig is a Gabrielben) a CENL-nek fizetett tagdíjból fedezik, míg a katalógusokban való keresésért és megjelenítésért a részt vevő könyvtáraknak évi előfizetési díjat kell fizetniük.

A TEL a CENL égisze alatt a hágai Királyi Könyvtárban fog székelni, s egy 3–4 fős csoport fogja ellátni a menedzsment-marketing feladatokat, a weboldal és a portál karbantartását, gondoskodik a partnerek technikai támogatásáról és a metaadat-szabványok betartásáról.

A technikai megoldás

Mivel az egyes nemzeti könyvtárak más-más technikai megoldást alkalmaztak az adatokhoz való